

KAROLINA OLSZEWSKA

ORCID: 0000-0001-9141-4812

Uniwersytet Wrocławski

karolina.olszewska@uwr.edu.pl

Cyfrowy nadzór w chińskim modelu autorytarnego kapitalizmu

Słowa kluczowe: kapitalizm autorytarny, cyfrowy autorytaryzm, kapitalizm inwigilacji, cyfrowy nadzór, gospodarka cyfrowa.

DIGITAL SURVEILLANCE IN THE CHINESE MODEL OF AUTHORITARIAN CAPITALISM

Abstract

This paper examines the rise of digital authoritarianism in the 21st century. In this political regime, the state authorities exercise control over society via digital technologies while governing the national economy based chiefly on free-market principles.

The thesis consists of the statement that the elements of the digital economy, including artificial intelligence, digital platforms, and Internet of Things (IoT) communication, are the critical drivers of surveillance capitalism, characterized by unlimited access to any personal and business data. Subsequently, authoritarian governments benefit from possibilities of digital surveillance, including the control of media and the so-called behavioral surplus. It consequently leads to social manipulation, censorship, Internet shutdowns, and different kinds of punishment of citizens via social rating practices.

The analysis presents the case study of a model of Chinese digital authoritarianism, taking into account the rising popularity of this kind of regime in other countries, where political power is highly centralized. At the same time, the economic transformation has occurred there due to historical or specific geopolitical conditions.

The findings show that the development of digital authoritarianism is a consequence of surveillance capitalism, within which there is a global data flow via digital platforms. Although surveillance capitalism takes more sophisticated forms than digital authoritarianism, it still serves the same purposes of pursuing the interests of the political elites and influential market players, and it could be perilous for the democratic freedoms of citizens.

Keywords: authoritarian capitalism, digital authoritarianism, surveillance capitalism, digital surveillance, digital economy.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest analiza kształtowania się modelu cyfrowego autorytaryzmu w pierwszych dekadach XXI wieku. Charakteryzuje go nieograniczony cyfrowy nadzór nad społeczeństwem sprawowany przez władze przy użyciu technologii cyfrowych. Autorytarnym rządom towarzyszy jednocześnie zarządzanie gospodarką głównie w oparciu o zasady ekonomii wolnorynkowej.

Na potrzeby badania została przyjęta teza, według której elementy gospodarki cyfrowej — sztuczna inteligencja, cyfrowe platformy i inteligentna komunikacja przedmiotów w oparciu o technologię Internetu Rzeczy (*Internet of Things*, IoT) — są siłami napędowymi kapitalizmu inwigilacji, w której władztwo sprawują duże korporacje technologiczne. Ich przewagą konkurencyjną jest dostęp do wszelkiego rodzaju danych personalnych i biznesowych użytkowników sieci. W konsekwencji, techniczne możliwości cyfrowego nadzoru są coraz częściej wykorzystywane przez rządy autorytarne, które czerpią korzyści z tak zwanej nadwyżki behawioralnej¹. Jest ona rozumiana jako podaż danych na temat życia prywatnego, poglądów, emocji, przeżyć i doświadczeń, które użytkownicy sieci dostarczają w trakcie korzystania z mediów społecznościowych lub innego rodzaju platform cyfrowych. Użytkownicy sieci traktowani są przez właścicieli/zarządzających daną platformą instrumentalnie, jako źródło danych, na podstawie analizy których tworzone są profile jednostek oraz grup społecznych aktywnych w sieci. W autorytarnych reżimach te informacje służą rządom do manipulowania opinią publiczną, cenzurowania Internetu oraz karania obywateli niewpisujących się w polityczną linię wytyczoną przez władze.

Przedstawiona analiza problemu koncentruje się na ekonomicznych aspektach kształtowania się cyfrowego autorytaryzmu, opierając się na studium przypadku chińskiego modelu kapitalizmu autorytarne. Chiny stanowią egzemplifikację efektywnie przeprowadzonej transformacji gospodarczej, ukierunkowanej na rozwój strategicznego sektora technologii informacyjnych i komunikacyjnych (ICT), którego produkty wykorzystywane są do podporządkowania społeczeństwa autorytarnym decyzjom władzy państwowej za pomocą technologii cyfrowego nadzoru. Podobne tendencje dają się zaobserwować także w innych państwach globalnego Południa, zwłaszcza tych, w których Chiny dokonują bezpośrednich inwestycji zagranicznych. Władza polityczna w tych krajach jest silnie scentralizowana, podczas gdy poszczególne elementy systemu gospodarczego oparte są na zasadach wolnorynkowych. Sam przebieg transformacji z gospodarki centralnie sterowanej był silnie związany z historią gospodarczą i geopolitycznymi uwarunkowaniami, to jest usytuowaniem danego państwa w określonej strefie wpływów, co niejako wymuszało procesy dostosowawcze do innych gospodarek regionu.

¹ S. Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for Human Future at the New Frontier of Power*, New York 2019, s. 19.

Narodziny autorytarnego kapitalizmu

Ukształtowany po zakończeniu II wojny światowej podział świata na dwa bloki o odmiennych systemach politycznych i gospodarczych zmieniał się powoli w wyniku wielu procesów społecznych i politycznych, głównie pod wpływem prądów liberalizmu gospodarczego i szybkiego rozwoju gospodarki rynkowej. W gospodarkach socjalistycznych partyjne gremia kierownicze coraz wyraźniej dostrzegały konieczność wprowadzania elementów gospodarowania opartych na mechanizmach rynkowych, bez których wzrost gospodarczy stawał pod znakiem zapytania².

Wydarzenia polityczne mające miejsce w ostatniej dekadzie XX wieku doprowadziły do upadku autorytarnych rządów funkcjonujących w krajach Europy Środkowej i Wschodniej pod politycznym nadzorem Związku Radzieckiego. Demokratyzacji systemu w tej części kontynentu towarzyszyły procesy deregulacji, prywatyzacji i liberalizacji, wpisujące się w wizję transformacji gospodarczej opracowaną przez Międzynarodowy Fundusz Walutowy i Bank Światowy.

Zauważalna przewaga w efektywnym funkcjonowaniu gospodarki liberalnej krajów globalnej Północy, opartej na mechanizmie rynkowym i wolnościach obywatelskich, wywarła w wielu państwach Azji Środkowej Ameryki Południowej rodzaj presji w kierunku poszukiwania nowego modelu gospodarczego, łączącego elementy swobody działalności gospodarczej z aparatem kontroli. Miało to zapobiec osłabieniu struktur autorytarnej władzy. W ten sposób rodził się kapitalizm autorytarny, czyli system, w obrębie którego przymus ideologiczny i kontrola sprawowana przez aparat państwowy współistniała z ograniczoną liberalizacją działalności gospodarczej³.

Czynnikiem stymulującym takie połączenie były między innymi zmiany, jakie dokonały się pod wpływem postępu technicznego, dzięki któremu możliwy stał się łatwy, szybki i dokładny przepływ informacji, od najmniejszych jednostek gospodarczych do państwowych instytucji. Możliwości ich efektywnego przetworzenia (dzięki technologii Big Data) z kolei stworzyły dla elit politycznych warunki do coraz bardziej skutecznego nadzoru nad społeczeństwem, przyjmującego postać cyfrowego autorytaryzmu.

² Krytyczną analizę gospodarki socjalistycznej i propozycję jej transformacji w krajach komunistycznych można znaleźć w pracach węgierskiego ekonomisty Jánosa Kornai (między innymi J. Kornai, *Economics of Shortage*, Amsterdam, NY, 1980), czy polskiego ekonomisty Włodzimierza Brusa (między innymi W. Brus, K. Laski, *From Marx to the Market: Socialism in Search for an Economic System*, Oxford 1991), który swoim wizjonerskim spojrzeniem na reformę gospodarki centralnie sterowanej przyciągnął uwagę chińskich władz i był wielokrotnie zapraszany do Chin w charakterze doradcy ekonomicznego. Wraz z Kornaiem oraz czeskim ekonomistą Otą Šikiem (O. Šik, *Socialism Today?: The Changing Meaning Of Socialism*, New York 1991) uznawani są za inspiratorów chińskiej transformacji gospodarczej w latach osiemdziesiątych, w tym otwarcia Chin na świat za rządów Deng Xiaopinga.

³ P. Bloom, *Authoritarian Capitalism in the Age of Globalization*, Cheltenham 2016, s. 8–9.

Od kapitalizmu inwigilacji do cyfrowego autorytaryzmu

Wyjątkowo dynamiczny rozwój technologii ICT, jaki miał miejsce na początku drugiego tysiąclecia, doprowadził do radykalnych zmian we wszystkich obszarach funkcjonowania gospodarki, społeczeństwa i administracji państwowej. Zastosowanie sztucznej inteligencji oraz rozwój platform cyfrowych, w tym zwłaszcza mediów społecznościowych, jak również wdrożenie w przeglądarkach tak zwanej polityki ciasteczek (pliki *cookies*), dzięki której właściciele domen pozyskują informacje o ruchu na ich stronach, stworzyły nieograniczone możliwości inwigilacji użytkowników sieci i zbierania szczegółowych danych na temat ich zachowania w Internecie. To z kolei posłużyło wąskiej grupie, posiadającej władzę polityczną i/lub ekonomiczną w postaci praw własności głównych platform informacyjnych, do stosowania coraz bardziej wyrafinowanych socjotechnik. Działania te mają za zadanie stymulować jednostki, jak i całe grupy społeczne, do przyjmowania określonego światopoglądu oraz programować je do podejmowania lub zaniechania konkretnych działań.

Globalny rynek cyfrowy został zdominowany przez kilka amerykańskich przedsiębiorstw-gigantów, które obecnie wyznaczają światowe trendy w cyfrowej gospodarce. Określa się je akronimem GAFAM, na którą to grupę składają się: Google, Amazon, Facebook, Apple, Microsoft. Obok nich funkcjonuje także grupa amerykańskich przedsiębiorstw określanych jako NATU, od skrótu Netflix, AirBnB, Tesla i Uber. Monopol cyfrowych gigantów GAFAM i NATU w pierwszej dekadzie XXI wieku uruchomił działania konkurencyjne ze strony gospodarki będącej w stanie odpowiedzieć na wyzwania technologiczne globalnej Północy. Chiny, które od długiego czasu intensywnie modernizowały swoją gospodarkę, osiągnęły poziom technologiczny pozwalający na dostarczanie konkurencyjnych produktów cyfrowych. Odpowiedzią na dominację amerykańskich platform cyfrowych był dynamiczny rozwój chińskiej grupy BATX, od skrótu Baidu (przeglądarka), Alibaba (chiński odpowiednik firmy Amazon), Tencent (konsorcjum medialno-rozrywkowe, do którego należy między innymi komunikatory internetowe QQ i WeChat, drugi z których często określa się „chińskim Facebookiem”), oraz Xiaomi (konkurent Apple’a).

Wraz z dostępem do wielkich zbiorów danych, korporacje transnarodowe, cieszące się pozycją dominującą na światowym rynku platform cyfrowych, rozwinęły praktyki cyfrowego nadzoru, który miał służyć lepszej masowej kustomizacji produktów, integracji członków sieci i wyzwalaniu w nich kreatywnych, prosumpcyjnych zachowań⁴.

⁴ S. Fox, *Mass Imagineering, Mass Customization and Mass Production: Complementary Cultures for Creativity, Choice and Convenience*, „Journal of Consumer Culture” 19, 2019, nr 1, s. 75. Jako przykład prosumpcyjnych zachowań można przytoczyć platformę Spotify, na którą jej członkowie „wrzucają” nagrania stworzonych lub/i wykonywanych przez siebie utworów muzycznych.

W kapitalizmie inwigilacji korporacje — właściciele cyfrowych platform i mediów społecznościowych — tworzą skomplikowaną architekturę ekstrakcji danych. Dostęp do bardzo szczegółowych danych i budowanie na ich podstawie behawioralnych profili klientów pozwala korporacjom na sprzedaż tych danych innym podmiotom. Odbiorcami są zarówno przedsiębiorstwa handlowe, jak i rządy oraz elity polityczne, które potrzebują danych do realizacji swych partykularnych celów.

Idea kapitalizmu inwigilacji zasadza się na możliwości wytworzenia przez użytkowników sieci nadwyżki behawioralnej i pozornej wolności do zarządzania ich danymi. W rzeczywistości jednostki nie mają wpływu na to, jaki użytek robi się z ich danych. Aby móc skorzystać z oferowanych funkcjonalności danej platformy cyfrowej, muszą zapłacić za dostęp do nich swoimi danymi, udostępniając je i wyrażając zgodę na regulamin danej platformy, cedując tym samym prawo do zarządzania danymi na właściciela danego medium społecznościowego lub innego rodzaju platformy cyfrowej. Jest to rodzaj wymuszenia i zaprzeczenie idei cyfrowej inkluzji⁵, gdyż nie akceptując regulaminu danej platformy cyfrowej jest się wykluczonym z jej użytkowania, a w najlepszym wypadku uzyskuje się dostęp do ograniczonej puli jej podstawowych funkcjonalności. Stosowane są również innego rodzaju narzędzia kapitalizmu inwigilacyjnego, jak na przykład system rozpoznawania twarzy przez kamery przemysłowe, system rejestracji i korzystania z platform do pracy grupowej (takich jak Microsoft Teams), czy korzystanie z usług e-administracji lub bankowości elektronicznej. Prowadzi to do sytuacji, w której ogromne zbiory danych są w rękach przedsiębiorstw (zwłaszcza platform cyfrowych), których pierwszym ekonomicznym założeniem jest maksymalizacja zysku. Naturalną konsekwencją tego stanu rzeczy jest dynamiczny rozwój kapitalizmu inwigilacji, w ramach którego nową walutą są dane.

Kapitalizm nadzoru budowany jest również w oparciu o retorykę publicznego bezpieczeństwa. Po zamachach z 11 września 2001 roku na World Trade Center, a u progu trzeciej dekady XXI wieku, w związku z pandemią koronawirusa, idea cyfrowego nadzoru była i jest propagowana przez wiele rządów jako rozwiązanie mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa publicznego, przeciwdziałanie terroryzmowi, w tym cyberatakowi ze strony wrogich sił, oraz zapewnieniu ochrony zdrowia publicznego. Wdrożenie cyfrowego nadzoru na szeroką skalę w miejscach publicznych, spotkało się z aprobatą społeczeństwa krajów globalnej Północy. Tym samym powszechnie uznano w krajach demokratycznych prymat bezpieczeństwa publicznego nad prawem jednostki do ochrony prywatności.

Niezwykle szeroki dostęp technologicznych korporacji do danych konsumentów na całym świecie obarczony jest uzasadnionymi obawami jednostek o możliwość wykorzystywania tych informacji w innych celach niż jedynie transakcje kupna-sprzedaży towarów i usług. Rodzi to również szeroko zakrojone dyskus-

⁵ K. Olszewska, *Fostering Digital Business Transformation and Digital Skill Development for Economic Growth and Social Inclusion in Poland: A Preliminary Study*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2020, nr 62, s. 282–283.

je na forum organizacji międzynarodowych dotyczące suwerenności cyfrowej, geolokalizacji i miejsca gromadzenia, przechowywania i zarządzania danymi⁶.

Jak pokazuje przykład Chin, powoływanie się na kwestie ochrony bezpieczeństwa i zdrowia publicznego może służyć władzom do uzasadnienia, coraz bardziej ingerującego w wolność obywateli, cyfrowego nadzoru. W rezultacie prowadzi to od kapitalizmu inwigilacji do cyfrowego autorytaryzmu jako modelu zarządzania państwem w warunkach gospodarki cyfrowej.

Chiński model cyfrowego autorytaryzmu

W latach osiemdziesiątych w Chińskiej Republice Ludowej rozpoczęto reformę systemu gospodarczego polegającą na wprowadzaniu gospodarki rynkowej i otwarciu na współpracę międzynarodową. Stworzono specyficzny rodzaj chińskiej socjalistycznej gospodarki rynkowej, która odpowiadała założeniom kapitalizmu autorytarnego. Polegała ona na pełnej kontroli instytucji przez Chińską Partię Komunistyczną, utrzymaniu sektora publicznego jako podstawowego dla gospodarki, oraz regulacji państwowej sektora prywatnego za pośrednictwem narzędzi makroekonomicznych. Jednocześnie rozpoczęto realizację otwarcia na gospodarkę światową dzięki transferom technologicznym realizowanym przez spółki *joint venture* z przedsiębiorstwami zagranicznymi. W sektorach kluczowych, jak sektor ICT, firmy zagraniczne były przejmowane przez kapitał chiński.

Szczególne znaczenie w chińskiej polityce rozwoju gospodarczego nadano cyfryzacji. Przyjęto strategię produkcji sprzętu informatycznego (*hardware*) w powiązaniu z rynkiem globalnym, a jednocześnie ściśle przestrzegano niezależności i autarkii rynku usług cyfrowych (*software*). Strategia ta była nastawiona nie tylko na nadrobienie dystansu technologicznego w stosunku do globalnej Północy, ale także pomyślana jako model ekspansji gospodarczej Chin w krajach afrykańskich⁷.

Obecnie Chiny dążą do uwolnienia się od zależności od ICANN — Internetowej Korporacji do spraw Nadanych Nazw i Numerów, która odpowiedzialna jest za przyznawanie nazw domen internetowych, ustalanie ich struktury oraz za ogólny nadzór nad działaniem serwerów DNS na całym świecie. Instytucja ta, formalnie niezależna, pozostaje pod faktycznym wpływem rządu amerykańskiego. Wysiłki administracji chińskiej koncentrują się również na blokowaniu niektórych adresów internetowych (uznanych przez Komunistyczną Partię Chin za wrogie) i ograniczaniu dostępu do amerykańskich portali informacyjnych, które uważane są za nieodpowiednie dla obywateli, jak na przykład witryna telewizji CNN.

⁶ L. Floridi, *The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU*, „Philosophy & Technology” 33, 2020, nr 3, s. 369–378.

⁷ Szerzej: G. Azémard, M. Quiniou, *L’empire du réseau parallèle : le numérique en Chine*, „Communication, technologies et développement” 5, 2018, <https://doi.org/10.4000/ctd.327>.

System ograniczania dostępu do sieci za pośrednictwem IP został wprowadzony w Chinach w 1994 roku. Jest on w dalszym ciągu stosowany, ale w coraz większym stopniu wprowadza się coraz bardziej wyrafinowane metody inwigilowania obywateli. W 1998 roku powstał projekt cenzurowania Internetu opracowany przez Chińskie Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego nazywany Żółtą Tarczą. Głównym zamysłem tego przedsięwzięcia było odgrodzenie chińskiego Internetu od globalnej sieci internetowej. Projekt ten w pewnym sensie nawiązywał do słynnego muru chińskiego, odgradzającego to państwo od reszty świata. Powstała specjalna komórka cyberpolicji, której zadaniem było stworzenie narzędzi efektywnej infrastruktury do masowego cyfrowego nadzoru. Chiński system nadzoru koncentrował się szczególnie na kontrolowaniu dostępu i filtrowaniu treści w Internecie. Wdrożono zapory sieciowe w chińskich przeglądarkach i mediach społecznościowych. Są to zaawansowane narzędzia filtrowania informacji na podstawie słów kluczowych. Zapytania, w których zawarte są słowa uważane za podejrzane ze względów politycznych, są automatycznie blokowane. Rosnąca ilość dostępnych informacji powoduje malejącą skuteczność takich narzędzi. Stosuje się zatem dodatkowo wielostopniowy system śledzenia ścieżki adresów IP użytkowników. Właściciele kafejek internetowych mają obowiązek sprawdzania tożsamości swoich klientów, a także instalowania w komputerach programów filtrowania wyszukiwanych przez klientów treści i udostępniania tych informacji na żądanie cyberpolicji. Działania władz w sferze Internetu wywołują protesty, zwłaszcza ze strony przedstawicieli młodego pokolenia inteligencji, jednakże próby omijania Tarczy są szybko tłumione.

Pandemia COVID-19 znacznie przyspieszyła program cyfryzacji chińskiej gospodarki. Stała się również katalizatorem wykorzystania sztucznej inteligencji do jeszcze ściślejszej kontroli obywateli Chin. W działaniach ograniczających rozprzestrzenianie się wirusa chińskie władze zastosowały szereg autorytarnych metod zarządzania. Wprowadzono powszechny system monitoringu zachowań społecznych, głównie ścisłego przestrzegania wydanych zarządzeń, między innymi ograniczenia wychodzenia z domu, noszenia maseczek antywirusowych i dezynfekowania rąk w przestrzeni publicznej. Kontrola zachowań odbywa się za pośrednictwem wszechobecnych kamer monitorujących miejsca poruszania się ludzi. Ruch ludności kontrolowany jest także za pomocą dronów, które dzięki coraz doskonalszej technologii są w stanie ustalić wiele szczegółów wykraczających poza zakres dający się uzasadnić względami bezpieczeństwa. Pod pretekstem walki z koronawirusem tworzy się daleko idące programy cyfrowego nadzoru, za ich pośrednictwem zmuszając społeczeństwo do odpowiedniego zachowania.

Kolejną metodą wpisującą się w cyfrowy nadzór jest stworzenia systemu, w ramach którego władze przyznają każdemu obywatelowi rodzaj „kredytu społecznego”, w zależności od oceny jego zachowania. Poza funkcją kontrolną, taka ocena mogłaby służyć do określania możliwości zatrudnienia, dostępu do

stanowisk kierowniczych, czy kredytu bankowego. Innymi słowy, do autorytarnego sterowania zachowaniem jednostek.

W ramach eksportu programów cyfrowego nadzoru chińskie przedsiębiorstwa ITC oferują też wsparcie w zakresie ich wdrożenia w kraju odbiorcy, tym samym niejako promując ideę cyfrowej inwigilacji na szeroką skalę. Patrząc z perspektywy globalnego porządku, eksport chińskiego modelu cyfrowego autorytaryzmu na początku trzeciej dekady XXI wieku stale rośnie i prowadzi do kształtowania się jego regionalnych odmian, tak jak to się dzieje między innymi w Rosji, Turcji, czy Egipcie⁸.

Według raportów zajmującej się analizą wolności w Internecie organizacji Freedom House, działania władz polegające na cenzurowaniu określonych treści uległy w ostatnich latach wyraźnej intensyfikacji. Dotyczy to przede wszystkim państw globalnego Południa, w tym między innymi Sri Lanki, Bangladeszu, Indii, Kambodży, Libanu i Wenezueli. Idea cyfrowego autorytaryzmu staje się coraz bardziej popularna również w krajach Afryki Subsaharyjskiej, które są miejscem ulokowania chińskich inwestycji bezpośrednich, które określane są jako forma chińskiego neokolonializmu⁹, co z pewnością będzie skutkować implementacją chińskiego modelu cyfrowego autorytaryzmu w tych krajach.

Wnioski

Jak wynika z przeprowadzonej, syntetycznej analizy, kapitalizm inwigilacji od cyfrowego autorytaryzmu dzieli niewielka odległość. Idea cyfrowego nadzoru jest coraz częściej uzasadniana wymogami zapewnienia bezpieczeństwa i ochrony zdrowia publicznego, co było szeroko kontestowane podczas pandemii koronawirusa, która wybuchła na początku 2020 roku. Programy cyfrowego nadzoru pozwalają sterować społeczeństwem poprzez kontrolę ruchu w Internecie czy wymuszony pobór danych, prowadząc do wdrożenia idei tak zwanego społecznego kredytowania, który segreguje jednostki na złe i dobre według arbitralnych sądów władz państwa autorytarnego. Wraz z rozwojem cyfrowych narzędzi biometrycznych służących bardzo dokładnej identyfikacji tożsamości spełnia się wizja świata nakreślona w powieści *Rok 1984* George'a Orwella.

Problem wykorzystania możliwości cyfrowego nadzoru do realizacji partykularnych celów podmiotów posiadających władzę jest obecny także w systemach demokratycznych. Nielimitowany dostęp do danych może stanowić zagrożenie dla demokracji, szczególnie gdy automatyzacja i instrumentalizacja procesu gromadzenia dużych zbiorów danych członków społeczeństwa jest stale

⁸ A. Polyakova, Ch. Meserole, *Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese Models* („Policy Brief: Democracy and Disorder Series”), Washington, D.C. 2019, s. 1–22.

⁹ J. Dever, J. Dever, *Information Age Imperialism: China, Race and Neo-Colonialism in Africa and Latin America*, „University of Miami Inter-American Law Review” 52, 2021, nr 2, s. 32–36.

udoskonalana przez technologiczne korporacje. Konieczne jest zatem promowanie na forum organizacji międzynarodowych, zwłaszcza tych, które tworzą ramy prawne dla międzynarodowego handlu elektronicznego, multilateralnego systemu zarządzania danymi (*global data governance*). Jest to niezwykle trudne zadanie do realizacji, biorąc pod uwagę siłę oddziaływania lobbystów w postaci globalnych korporacji technologicznych, oraz polaryzacji politycznych i ekonomicznych interesów krajów globalnej Północy i globalnego Południa.

Bibliografia

- Azémar, G., Quiniou, M., *L'empire du réseau parallèle : le numérique en Chine*, „Communication, technologies et développement” 5, 2018, <https://doi.org/10.4000/ctd.327>.
- Brus, W., Laski, K., *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System*, Oxford 1991.
- Dever, J., Dever, J., *Information Age Imperialism: China, Race and Neo-Colonialism in Africa and Latin America*, „University of Miami Inter-American Law Review” 52, 2021, nr 2, s. 1–48.
- Floridi, L., *The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU*, „Philosophy & Technology” 33, 2020, nr 3, s. 369–378.
- Fox, S., *Mass Imagineering, Mass Customization and Mass Production: Complementary Cultures for Creativity, Choice and Convenience*, „Journal of Consumer Culture” 19, 2019, nr 1, s. 67–81.
- Kornai, J., *Economics of Shortage*, Amsterdam, NY, 1980.
- Olszewska, K., *Fostering Digital Business Transformation and Digital Skill Development for Economic Growth and Social Inclusion in Poland: A Preliminary Study*, „Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy” 2020, nr 62, s. 279–293.
- Polyakova, A., Meserole, Ch., *Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese Models* („Policy Brief: Democracy and Disorder Series”), Washington, D.C. 2019.
- Šik, O., *Socialism Today?: The Changing Meaning Of Socialism*, New York 1991.
- Zuboff S., *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for Human Future at the New Frontier of Power*, New York 2019.